

kennis op het gebied van geografie, natuur en geschiedenis. De negentiende eeuw betekende een enorme expansie van papieren speelmateriaal. Daarbij ging het niet alleen om gezelschapsspelen, in de tijd van de Romantiek met haar nadruk op huiselijkheid ongekend populair, maar ook om vele vormen van zelfwerkzaamheid van kinderen. Voor uitgevers was het knip- en plakwerk van kinderen een lucratieve verdienste. Zij vervaardigden prenten die kinderen konden uitknippen om er kijkdozen, papieren bouwwerken, trekpoppes, aankleedpoppes, schimmenspel, theatervoorstellingen, toverlantaarns en taferelen van te maken. Ook kindertijdschriften bevatten zulke bijlagen ter bevordering van de zelfwerkzaamheid van kinderen. De introductie van fröbelmateriaal omstreeks 1860 betekende een nieuwe stimulans. Populaire boeken als de reizen van Jules Verne en de avonturen van Robinson Crusoe kregen weldra hun weerslag in spelletjes.

De auteurs baseren zich grotendeels op fondscatalogi, veilinglijsten, reclamemateriaal en natuurlijk de restanten van spellen en papieren speelgoed in musea, verzamelingen, archieven en bibliotheken. Het tweede deel beschrijft thematisch en daarbinnen in chronologische volgorde van jaar van uitgave de opgespoorde spellen: bordspelen en speelprenten in de zeventiende en achttiende eeuw, educatieve spelletjes sinds de late achttiende eeuw, satirische spelen rond 1800, spellen van eer en deugd in de negentiende eeuw, gevolgd door plano en bordspelen, kaartspellen en speelgoed van papier in dezelfde eeuw. Van eenzelfde spelletje waren vaak vele varianten door verschillende uitgevers vervaardigd. Bij elk ervan staat vermeld in welke collectie het spel aanwezig is.

Papertoys is een prachtig ogend boek met vaardige hand geschreven, op hoge kwaliteit papier afgedrukt en verlucht met talrijke illustraties, waarvan het middenkatern geheel in kleurendruk. De verschillende indexen met namen van spellen, illustratoren, uitgevers en andere personen verhogen de bruikbaarheid als naslagwerk. Jammer is dat beschrijvingen van de spellen in de catalogus vaak beknopt zijn en vooral bibliografische gegevens bevatten; de auteurs geven daar weinig inhoudelijke informatie over spelregels en de bedoeling van het spel. De uitgebreide toelichting en achtergronden in het eerste deel maken dit gemis echter deels goed.

Marjoke Rietveld-van Wingerden

R. van der Laarse, ed., *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2005, 220 blz., € 24,95, ISBN 90 5589 242 4).

De centrale gedachte die aan deze bundel ten grondslag ligt, is dat erfgoed een constructie is die gebruikt wordt voor hedendaagse doeleinden: als identiteitsverschaffer, ten bate van het cultuurtoerisme en natuurlijk door de politiek, die het erfgoed maar al te graag wil inzetten om sociale samenhang te kweken in een etnisch versplinterd geraakte samenleving. In het boek zijn de lezingen samengebracht van het in 2002 in Amsterdam gehouden congres 'The challenge of heritage. Cultural policy, tourism, museums.' Deze internationale conferentie markeerde het vijftienjarig bestaan van de opleiding culturele studies aan de Universiteit van Amsterdam en vormde tegelijkertijd de opmaat voor een nieuwe opleiding erfgoedstudies, waarvan redacteur Rob van der Laarse de onderzoeks-

leider is. Omdat het overgrote deel van de auteurs van deze bundel werkzaam is aan de Universiteit van Amsterdam, biedt de bundel tevens een staalkaart van wat er in Amsterdam onder erfgoedstudies valt. Het palet is inderdaad breed. Naast de cultuurgeschiedenis en de ideeëngeschiedenis komen aan bod de kunstgeschiedenis, de architectuurgeschiedenis, de museologie, de etnologie, de literatuurwetenschap en, in de persoon van Gregory Ashworth, het meer toegepaste Groningse specialisme erfgoedmanagement en stedelijk toerisme. De belangrijkste gastspreker van buiten was de Engelsman David Lowenthal (geboren in 1923), die internationaal geldt als de vader van erfgoedstudies. Een richting overigens die inmiddels, vanwege de grote maatschappelijke en politieke betekenis die eraan wordt toegekend, ook een vaste plek heeft veroverd aan diverse andere universiteiten in Nederland.

Erfgoed is iets dat voor ons van betekenis is, of van betekenis is gemaakt. In het artikel van Susan Legêne, die in haar persoon de functie van bijzonder hoogleraar aan de UvA combineert met die van hoofd museale zaken van het KIT, is sprake van vier bijzondere voorwerpen uit Java die oorspronkelijk bewaard werden in een Zwols museum. De voorwerpen waren ooit naar Zwolle gebracht door Wolter Robert baron van Hoëvell (1812-1879), die enige tijd in Nederlands-Indië had doorgebracht. Door veel over Nederlands-Indië te publiceren en door de voorwerpen aan een Zwols museum te schenken, werden ze onderdeel van een Overijssels bewustzijn. Een periode later maakte dit 'overzeese' bewustzijn geen deel meer uit van de Overijsselse culturele identiteit. De voorwerpen werden toen overgebracht naar het KIT in Amsterdam. De ondernemende Overijsselse elite kon zich er niet meer mee identificeren. Ze werden niet meer ervaren als 'erfgoed'.

Niet minder instructief is het artikel van de Utrechtse literatuurwetenschapper Ann Rigney. Haar stuk gaat over de historisch romancier Walter Scott (1771-1832), die met zijn romans Schotland tot een toeristische attractie maakte. Met de reisgidsen van Thomas Cook in de hand gingen de toeristen op zoek naar de historische locaties die Scott in zijn boeken behandelde. In die zin was Schotland letterlijk Scott-land: als betekenis beladen landschap een creatie van Walter Scott. In een volgende fase werd Scott zelf ook erfgoed en een toeristische attractie, getuige het grote Scott Memorial in Edinburgh, dat gebouwd werd tussen 1840 en 1844.

Het meest ambitieuze (en meest omvangrijke) artikel uit de bundel is van Rob van der Laarse zelf. In navolging van Lowenthal laat hij zien dat het moderne erfgoedbegrip een Europese constructie is, die in andere beschavingen niet in deze vorm voorkomt. Van der Laarse laat het allemaal beginnen met de 'Grand Tour', de tocht naar Rome van de jonge aristocratie in de vroegmoderne tijd, als onderdeel van de opvoeding. Door middel van deze Grand Tour eigende men zich een verleden toe, soms ook letterlijk, in de voorwerpen die werden meegenomen en een plaats kregen in de buitenplaatsen waar de elite vertoefde. Deze meegebrachte voorwerpen kregen later een plaats in musea. Enigszins ironisch, Van der Laarse besluit er zijn artikel mee, is dat in onze tijd de buitenplaatsen zelf erfgoed zijn geworden en een onderdeel van onze preteconomie: tegenwoordig kan je bijvoorbeeld een kasteel huren om er een feestje te vieren (zie: www.kasteelfeesten.nl).

Dat erfgoed eerst en vooral een (identiteits-)gestuurde constructie is, wordt door de lezing van deze bundel meer dan duidelijk. Tegelijk bekwam mij het gevoel dat er mogelijk wat al te veel nadruk wordt gelegd op dit constructieve element. Is erfgoed niet meer dan alleen een constructie? Het gaat toch ook om reële voorwerpen en gebouwen die uit het verleden zijn overgeleverd? Het is opvallend dat deze gedachte vooral doorklinkt in de bijdragen van twee auteurs die het dichtst bij de praktijk staan: architectuurhistoricus Wim Denslagen, die ook verbonden is aan de Rijksdienst Monumentenzorg en uit dien hoofde betrokken bij allerlei restauratieprojecten, en Reinwardt docent museologie Peter van Mensch. Het is met name Denslagen die stelt dat een eenzijdige aandacht voor het constructieve kan leiden tot een *anything goes* houding, die het verleden bepaald geen recht doet. Alles is dan immers relatief en *in the eye of the beholder*. Als voorbeeld noemt hij de stadsplanning, maar iets dergelijks geldt ook voor het onderwijs, waar de trend lijkt te zijn dat geschiedenis steeds meer verdrongen wordt door erfgoedonderwijs omdat dit beter zou aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen. Deze bundel maakt impliciet duidelijk dat een kritische studie van het verleden niet gemist kan worden. Erfgoed is niet de enige lens waardoor naar het verleden gekeken kan worden.

A. van der Zeijden

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

L. F. Groenendijk, B. B. Roberts, ed., *Losbandige jeugd. Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd* (Verloren: Hilversum, 2004, 117 blz., € 15,-, ISBN 90 6550 793 0).

Dagelijks worden we geconfronteerd met de groeiende problemen die allochtone en autochtone jongeren veroorzaken. Deze laten natuurlijk ook historici niet onberoerd. De interdisciplinaire onderzoeksgroep 'De Nederlandse identiteit als resultante van religie, cultuur en kunst tussen 1400 en 1700', een werkverband aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, hield op 21 juni 2002 een symposium over de opvoeding van jeugdigen in de vroegmoderne tijd. Het onderhavige boek is daarvan de neerslag. Het bevat vijf detailstudies, voorafgegaan door een algemene inleiding. Alle handelen over moralisten en pedagogen die in de vroegmoderne tijd vreesden en waarschuwden voor losbandigheid van de jeugd, die een natuurlijke hang zou hebben naar opstandigheid, seksuele uitpattingen, dronkenschap, lichtzinnigheid en andere vormen van wangedrag. Ter verklaring voor deze angst wijst de inleiding op de vele jaren die verliepen tussen het ogenblik waarop jeugdigen het ouderlijk huis verlieten om onderwijs te genieten en in de leer te gaan en het moment waarop zij in het huwelijk traden en een gezin stichtten. Dit lijkt mij te simpel; het is volgens mij helemaal niet zo duidelijk of de tijdgenoten reageerden op een echt probleem of op een *topos* of hersenspinsel; het boek generaliseert de verspreide symptomen van jeugdige ongebondenheid wel erg snel en lichtvaardig.

Dat erfgoed eerst en vooral een (identiteits-)gestuurde constructie is, wordt door de lezing van deze bundel meer dan duidelijk. Tegelijk bekwam mij het gevoel dat er mogelijk wat al te veel nadruk wordt gelegd op dit constructieve element. Is erfgoed niet meer dan alleen een constructie? Het gaat toch ook om reële voorwerpen en gebouwen die uit het verleden zijn overgeleverd? Het is opvallend dat deze gedachte vooral doorklinkt in de bijdragen van twee auteurs die het dichtst bij de praktijk staan: architectuurhistoricus Wim Denslagen, die ook verbonden is aan de Rijksdienst Monumentenzorg en uit dien hoofde betrokken bij allerlei restauratieprojecten, en Reinwardt docent museologie Peter van Mensch. Het is met name Denslagen die stelt dat een eenzijdige aandacht voor het constructieve kan leiden tot een *anything goes* houding, die het verleden bepaald geen recht doet. Alles is dan immers relatief en *in the eye of the beholder*. Als voorbeeld noemt hij de stadsplanning, maar iets dergelijks geldt ook voor het onderwijs, waar de trend lijkt te zijn dat geschiedenis steeds meer verdrongen wordt door erfgoedonderwijs omdat dit beter zou aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen. Deze bundel maakt impliciet duidelijk dat een kritische studie van het verleden niet gemist kan worden. Erfgoed is niet de enige lens waardoor naar het verleden gekeken kan worden.

A. van der Zeijden

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

L. F. Groenendijk, B. B. Roberts, ed., *Losbandige jeugd. Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd* (Verloren: Hilversum, 2004, 117 blz., € 15,-, ISBN 90 6550 793 0).

Dagelijks worden we geconfronteerd met de groeiende problemen die allochtone en autochtone jongeren veroorzaken. Deze laten natuurlijk ook historici niet onberoerd. De interdisciplinaire onderzoeksgroep 'De Nederlandse identiteit als resultante van religie, cultuur en kunst tussen 1400 en 1700', een werkverband aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, hield op 21 juni 2002 een symposium over de opvoeding van jeugdigen in de vroegmoderne tijd. Het onderhavige boek is daarvan de neerslag. Het bevat vijf detailstudies, voorafgegaan door een algemene inleiding. Alle handelen over moralisten en pedagogen die in de vroegmoderne tijd vreesden en waarschuwden voor losbandigheid van de jeugd, die een natuurlijke hang zou hebben naar opstandigheid, seksuele uitpattingen, dronkenschap, lichtzinnigheid en andere vormen van wangedrag. Ter verklaring voor deze angst wijst de inleiding op de vele jaren die verliepen tussen het ogenblik waarop jeugdigen het ouderlijk huis verlieten om onderwijs te genieten en in de leer te gaan en het moment waarop zij in het huwelijk traden en een gezin stichtten. Dit lijkt mij te simpel; het is volgens mij helemaal niet zo duidelijk of de tijdgenoten reageerden op een echt probleem of op een *topos* of hersenspinsel; het boek generaliseert de verspreide symptomen van jeugdige ongebondenheid wel erg snel en lichtvaardig.